

BALKAN/SYDOSTEUROPA OCH ÖSTERSJÖREGIONEN – EN JÄMFÖRELSE

SVEN GUSTAVSSON

Uppsala University

INLEDNING

I den här texten vill jag försöka att göra en jämförelse mellan Balkan/Sydosteuropa och Östersjöområdet eller Östersjöregionen som den också kallas numera. Det är visserligen en hopplös uppgift men det finns trots alla olikheter också vissa likheter mellan de båda områdena som kanske gör det mödan värd att försöka. Det har funnits försök att se dessa områden som regioner i det nya Europa och dessa försök har kanske varit livligast i Östersjöområdet¹ medan situationen i Balkanområdet under de två senaste decennierna inte direkt gett de regionala initiativen någon större chans.

GEOGRAFI

Gränserna för *Balkan* har alltid varit svåra att dra med hänsyn till de naturgeografiska förhållandena i norr. Ibland har man dragit gränsen vid floderna Donau/Sava/Kupa (Kolpa). Balkan avgränsas i öster av Svarta havet och Medelhavet/Adriatiska havet i söder och väster. *Sydosteuropa* är enklare att avgränsa eftersom denna avgränsning bygger på den politiska geografin. I Sydosteuropa

¹Vår jubilar Witold Maciejewski har i sitt personliga liv blivit en god medborgare i Östersjöregionen genom att han arbetat som polsk lektor i Uppsala och Stockholm, genom att han disputerat i Uppsala i slaviska språk men sedermera blivit professor i svenska i Polen. Han har också varit aktiv i Östersjöarbetet från den första stora Östersjökonferensen i Kaunas 1990 till det engagemang han fortfarande visar upp i Baltic University Programme och där en av hans insatser varit redaktörskapet för den år 2002 publicerade boken *The Baltic Sea Region. Cultures, Politics, Societies*.

ingår staterna Slovenien, Kroatien, Bosnien-Hercegovina, Serbien, Montenegro, Makedonien, Bulgarien, Rumänien, Grekland, Albanien och numera också Kosovo/Kosova även om detta land inte är hundraprocentigt erkänt. Cypern hör möjligen också till Sydosteuropa. Moldavien är också ett sådant problemområde. Turkiet är också delvis en sydosteuropaisk stat genom sitt europeiska område. Italien var ju också fram till och med andra världskriget en intressent i detta område men förlorade sin del i och med andra världskriget

Östersjöregionen definieras i många sammanhang som avrinningsområdet till Östersjön och innefattar därmed inte nödvändigtvis hela stater utan ofta delar av stater. Sverige, Finland, Estland, Lettland, Ryssland, Litauen, Polen, Tyskland och Danmark är alla stater som har direkt kontakt med Östersjön medan Belarus, Ukraina, Slovakien, Tjeckien och Norge bara har indirekt kontakt genom sin avrinning. För Ryssland och även Tyskland är det bara delar som relevanta och kan räknas till regionen. Vanligtvis inkluderas inte Norge, Ukraina, Slovakien och Tjeckien. Kärnan i Östersjöregionen är alltså ett innanhav medan gränserna går inne i land. Det är alltså en klar skillnad i förhållande till Sydosteuropa/Balkan som är en halvö med hav som gräns i söder och i väster. Antalet stater är dock relativt lika: Balkan/Sydosteuropa har 11 (12 om man räknar med Turkiet), i Östersjöregionen finns 10 (14 om man räknar med Norge, Ukraina, Tjeckien och Slovakien). Östersjön har liksom Svarta havet kontakt med större hav genom sund, Bosporon respektive Öresund och Stora och Lilla Bält.

TIDIG HISTORIA

Balkans tidiga historia sträcker sig mycket långt tillbaka till de första grekiska stadsstaterna i söder och sedan grekisk expansion. Andra folk bodde i det inre, traker, illyrier och kelter. Med Roms expansion blev större delen av Balkan romaniserat och latiniserat. Grekerna och illyrierna blev dock kvar (illyrierna om man antar att albanerna är deras ättlingar).

Om *Östersjöområdets* tidiga historia och befolkning vet man mycket litet annat än det som kommer fram i arkeologin och i grekiska och romerska historikers berättelser. När Sydeuropa sedan länge haft en utvecklad högkultur var det i norr fortfarande järnålder som långsamt övergick i vikingatid, tidig statsbildning och medeltid. Man kan tidigt räkna med en befolkning av germaner, balter, slaver och finskugriska grupper (inklusive samer) dvs. samma grupper som finns idag i regionen, även om gränserna mellan dessa grupper ändrats betydligt under århundradenas lopp.

Med splittringen av Rom i en västlig och östlig del år 396 (den östliga delen blev senare Bysans) och med den hunniska invasionen av Europa uppstod ett maktvakuum i *det balkanska området* som fylldes av olika folk. Den största gruppen var slaverna som trängde ned ända till Peloponnesos och över till mindre Asien. Större delen av Balkan blev därför slaviskt.

Slaverna expanderade också tidigt i *Östersjöregionen*. Från sitt urhem kom de i väster så långt som till Elbe och olika östersjöslaviska folk eller stammar behärskade den sydliga Östersjökusten. Många ortnamn i det nuvarande Tyskland har slaviskt ursprung som t.ex. Sassnitz och Leipzig. Också i öster trängde slaverna fram och assimilerade finskugriska och baltiska stammar. De finskugriska och baltiska grupperna blev dock kvar vid Östersjön.

De *balkanska slaverna* blev mer eller mindre avskurna från sina nordligare fränder när ungrarna erövrade och bosatte sig i det pannoniska slättområdet. Också germanerna avancerade i nordväst av Balkanområdet liksom också i *Östersjöregionen* där riktningen i princip gick mot öster ända fram till andra världskriget.

På *Balkan* fanns i området mellan Bysans i söder och germanerna och ungrarna i norr utrymme för bildandet av slaviska stater under medeltiden. Den tidigaste (681) statsbildningen är den bulgariska (där de som bildade staten var turkotatariska bulgarer som dock relativt snabbt slaviserades). Det fanns också några serbiska stater och en kroatisk liksom en bosnisk stat under medeltiden. Dessa slaviska stater försvann dock med den osmanska invasionen och från 1500-talet fram till 1800-talets mitt var det balkanska området delat mellan två imperier, det habsburgska och det osmanska. I det adriatiska kustlandet och på de grekiska öarna hade dock handelsstaten Venedig ett betydande inflytande. Här bör också nämnas stadsstaten Ragusa/Dubrovnik som tidvis var tämligen självständig.

I *Östersjöregionen* bildades också stater under medeltiden. I öster fanns tidigt Kievskaja Rus'. Kievriket bestod av ett antal mer eller mindre fast samman slutna furstendömen eller stadsstater där framför allt Novgorod kom att tävla med Kiev. När Kievriket mer eller mindre upplöstes med den mongolisk-tatariska invasionen blev Novgorod ledande men i takt med det mongolisk-tatariska väldets försvagande blev Moskvariket alltmer inflytelserikt. Moskva blev från slutet av 1400-talet ensamrådande i det östslaviska området förutom i de områden som kontrollerades av Polen-Litauen. I söder och sydväst låg det polska riket och med tiden det polsk-litauiska riket medan däremot det germanska området i söder var uppsplittrat på mindre enheter. Det germanska/tyska inflytandet var emellertid starkt i hela Östersjöregionen främst genom Hansan. I det nordiska området bildades tidigt de olika rikena Sverige, Norge och Danmark som på olika sätt existerat sedan dess. Norge var dock i union med Danmark och sedermera Sverige fram till unionsupplösningen 1905. I Östersjöområdet blev Sverige en betydande makt under sextonhundratalet men stormaktsställningen blev dock relativt kort på grund av Tsarrysslands seger i det stora nordiska kriget efter vilket den ryska stormakten också fick tillträde till Östersjön och kontroll över det baltiska området. Det ryska imperiet utvidgades därefter successivt bland annat genom Polens delningar där Ryssland, Preussen och det habsburgska väldet tog var sin del.

UTVECKLINGEN UNDER 1800- OCH 1900-TALET
SAMT BÖRJAN AV 2000-TALET

En bit in på 1800-talet var *det balkanska området* i stort sett fortfarande delat mellan de två stormakterna, det habsburgska väldet och det osmanska väldet. I *Östersjöregionen* låg den östra sidan efter Sveriges förlust av Finland under den ryska stormakten medan den södra dominerades av Preussen. Polen var delat mellan Preussen, Habsburg och Ryssland och i väster låg Sverige (efter 1814 i union med Norge) och Danmark. Antalet stater var alltså litet jämfört med dagens. Men då påbörjades också den utveckling som lett till dagens stater. I denna utveckling spelade den romantiska nationalitetsformeln folk – språk – stat en viktig roll och det är först efter romantiken vi på allvar kan tala om nationer.

På *Balkan* blev Grekland det land som först bröt sig ur det osmanska väldet år 1829. Gränserna för den grekiska staten har dock fluktuerat. Ett annat viktigt datum är Berlinkongressen 1878 då Serbien, Montenegro och Rumänien blev självständiga stater och norra Bulgarien ett autonomt furstendöme, som dock formellt fortfarande löd under det osmanska riket. Bosnien-Hercegovina blev ett österrikiskt protektorat. Albanien blev självständigt efter andra Balkankriget 1913. Första världskriget ledde till stora förändringar i och med de stora imperiernas undergång. Serbernas, kroaternas och slovenernas kungarike bildades 1918. Det fick senare namnet Jugoslavien (Sydslavien). Detta rike omfattade nuvarande Slovenien och Kroatien (dock icke hela området), Bosnien-Hercegovina, Serbien, Kosovo, Montenegro och Makedonien. Det bestod alltså av delar av det österrikisk-ungerska imperiet, av det serbiska riket och delar av det tidigare osmanska imperiet. Grekland, Albanien, Rumänien och Bulgarien kvarstod som självständiga stater. Och Turkiet blev kvar i en liten del.

Andra världskriget ledde till att de kulturella gränserna i de två regionerna till dels blev politiska. Järnridån genom Europa delade *Östersjöregionen* i två hälfter med mycket sparsamma kontakter. I söder fick vi ett andra Jugoslavien. Detta Jugoslavien var en federation med sex republiker. Även om styret av landet i början var starkt centralistiskt blev makten från 1960-talet alltmer decentraliserad och författningarna av år 1974 var mycket decentraliserande. Då blev också Vojvodina och Kosovo autonoma provinser inom Serbien med egna författningar och regeringar. Andra världskriget ledde också till att socialism/kommunism infördes på hela Balkan med undantag för Grekland. Även om området liksom övriga Östeuropa till en början var dominerat av Sovjet blev dock denna dominans inte lika stark som i övriga Östeuropa. Tito försökte skapa en balkanfederation med Jugoslavien som ledande makt. Efter Tito's brott med Kominform 1948 gick Jugoslavien sin egen väg och vi fick en något svagare järnridå vid Jugoslaviens östgräns. Också Rumänien valde en egen dock mycket annorlunda nationalkommunistisk väg liksom Albanien. Och även om man ibland talade om Bulgarien som en sovjetrepublik var landet dock i sin inre politik klart nationalistiskt.

Åren 1989–1991 föll de kommunistiska regimerna i Östeuropa, så också på Balkan. Detta i sin tur förde med sig ett sönderfall av federationerna som inte kunde stå emot nationella krav. Jugoslavien bröts sönder i sin beståndsdelar. Slovenien och Kroatien var först ute, Makedonien och Bosnien-Herzegovina kom därnäst, Montenegro och Serbien blev självständiga stater 2006 och Kosovo/Kosova förklarade sig självständigt 2008.

I *Östersjöregionen* skedde inga stora förändringar under 1800-talet. Finland som hade en särställning i det ryska imperiet kunde utvecklas till något av en nationalstat. Och likaså kunde Norge under unionstiden med Sverige utveckla sin nationella särprägel och sina nationella institutioner. I söder enades Tyskland under preussisk ledning. Danmark förlorade områden till Preussen. Det polska området var fortfarande delat. I det baltiska, ukrainska och vitryska/belarusiska området var den ryska dominansen stark.

År 1905 upplöstes unionen mellan Sverige och Norge. Men det är först med första världskriget som det skedde några större förändringar. Den tyska stormaktens och Österrike-Ungerns sammanbrott 1918 och den ryska revolutionen ledde till Polens frigörelse och till bildandet av ett antal nya östersjöstater, Finland, Estland, Lettland och Litauen. Sovjetunionen blev arvtagare till Tsarryssland. Vitryssland och Ukraina strävade efter självständighet men blev efter en viss tid inlemmade i det sovjetiska imperiet med undantag för de västligaste delarna som kom att tillhöra Polen. Ostpreussen var dock fortsatt tyskt.

Andra världskriget och Nazitysklands sammanbrott ledde till en stark ökning av den sovjetiska maktsfären. Finland förlorade en del av sina östliga områden, Estland, Lettland och Litauen blev sovjetiska delrepubliker. Königsbergsområdet blev sovjetiskt, dvs Kaliningradskaja oblast. Ukraina och Vitryssland fick områden i väster på bekostnad av Polen. Polen kompengades emellertid med tidigare tyska områden i väst (Oder-Neisselinjen). En östtysk kommunistisk stat, DDR, bildades. Östersjöregionen kom därmed att delas av järnridån. Polen och DDR blev medlemmar av Warszawapakten medan Danmark, Norge och Västtyskland blev medlemmar av NATO. Sverige och Finland var neutrala.

Sovjetunionens och de kommunistiska regimernas sammanbrott förde med sig stora förändringar i Östersjöregionen. Polen, Ukraina, Vitryssland, Estland, Lettland och Litauen blev självständiga stater, Öst- och Västtyskland återförenades. Det nya Ryssland hade direktkontakt med Östersjön enbart i Finska viken. Ryssland hade också kvar exklaven Kaliningradområdet.

BALKAN OCH ÖSTERSJÖREGIONEN I EUROPA

Utvecklingen under 1800- och 1900-talet har alltså i båda områdena med tiden gått mot en upplösning av stormakterna och federationerna i nationalstater men den ytterst brokiga historien har gjort att etniskt rena stater egentligen inte existerar. Ingen av staterna på Balkan är på något sätt etniskt ren och inte heller

någon av staterna i Östersjöregionen. Gränserna i Europa som efter Helsingforsdeklarationen inte bör röras har dragits enligt andra kriterier än de etniska. De tankar som ligger bakom Helsingforsavtalet är antagligen den viktigaste anledningen till att upplösningen av Sovjetunionen gick så fredligt till. Där Helsingforsavtalets spelregler inte följts som i Kaukasus och på Balkan har det blivit krig.

Till folkblandningen har bidragit de stora folkomflyttningar (flykting- och arbetskraftsmigration) som skett under efterkrigstiden, dels i sydlig-nordlig riktning, dels alltmer i östlig-västlig riktning. Eftersom Balkan främst är ett utvandringsområde har detta inte i någon högre grad bidragit till folkblandningen där förutom den inomjugoslaviska migrationen från syd mot nord. Folkblandningen där är av äldre datum. I Norden och Tyskland är en del av de ”nya” minoriteterna ett resultat av dessa migrationer men där har också migrationen från utomeuropeiska länder ökat alltmer.

I Europa både inom EU och framför allt inom Europeiska rådet har man framför allt uppmärksammat de ”gamla” minoriteterna (dvs som sedan gammalt funnits i länderna – normalt är gränsen ca hundra år) och de och deras språk har också fått skydd genom Europarådets *Framework convention for the protection of national minorities* och genom dess *Charter for Regional or Minority Languages*. De ”nya” minoriteterna har, även om de ofta uppmärksammas, inte samma skydd och stöd. I dessa sammanhang är det de allmänna mänskliga rättigheterna som i princip gäller. *The Framework convention* gäller i alla stater i Östersjöregionen (utom i Belarus som ju inte är med i Europarådet) och i alla Sydosteuropas stater utom Grekland (och Turkiet). Språkstadgan har däremot haft svårare att slå igenom. Estland, Lettland och Litauen har inte skrivit under (inte heller Belarus se ovan), Ryssland har visserligen skrivit under men inte ratificerat. På Balkan gäller språkstadgan för Kroatien, Serbien, Slovenien, Montenegro och Rumänien. Bosnien-Herzegovina och Makedonien har skrivit under men inte ratificerat. Bulgarien, Grekland och Albanien (och Turkiet) har inte undertecknat.

När det gäller EU- och Natomedlemskap finns det liknande mönster. På Balkan är Rumänien, Bulgarien, Slovenien och Grekland medlemmar i EU, övriga ännu inte även om något eller några står på tur (Kroatien säkrast). I Östersjöregionen är Finland, Polen, Sverige, Tyskland, Danmark och de baltiska staterna medlemmar av EU, medan det är svårt att se att Ukraina, Belarus, Norge eller Ryssland kommer med inom överskådlig framtid. Kroatien är också medlem i NATO, liksom Bulgarien, Rumänien, Slovenien, Turkiet, Grekland och Albanien. I Östersjöregionen är Danmark, Norge, Tyskland, Polen, Estland, Lettland och Litauen med i NATO medan Sverige och Finland står utanför. Det finns alltså i båda områdena en splittring i denna fråga.

Också i fråga om deltagande i eurozonen är bilden splittrad: I Sydosteuropa är Slovenien och Grekland med i eurosamarbetet medan Montenegro använder euron som sin valuta. Övriga står utanför. I Östersjöregionen är Finland och Tyskland med i eurozonen medan övriga står utanför.

Den här splittringen visar på det ovedersägliga faktum att båda områdena visserligen håller på att inlemmas i Europa men att de också fortfarande hör till Europas periferi. Visserligen hör delar av deras område till vad jag skulle kalla den central- eller mellaneuropeiska kulturzonen men stora delar ligger fortfarande utanför – i Östersjöregionen i stort sett de nordiska länderna, Baltikum och de östslaviska länderna, i det balkanska området de sydliga delarna, de som varit mest påverkade av det osmanska imperiet.

KULTUR

Både Balkan och Östersjöregionen är delade kulturellt. Den viktigaste kulturella gränsen i *Balkan/Sydosteuropa* är från och med splittringen i Öst- och Västrom år 396 och den så småningom följande splittringen i en öst- och en västkyrka fortfarande den mellan ortodoxi och katolicism. Denna kulturgräns delar Balkan i ett östligt och västligt område.

Gränsen mellan öst- och västkyrka finns också i *Östersjöregionen*. Östslaverna blev kristnade från öst, från Bysans, medan västslaviska, baltiska och finsk-ugriska, tyska och nordiska grupper kristnades från Rom. Det östkyrkliga området hade i princip ingen renässans och därmed inte heller någon reformation. I gränsområdet mellan östlig och västlig kristendom uppstod däremot den unierade kyrkan, som snarare är ett resultat av motreformationen. Unieringen var, även om det finns exempel på den där, aldrig särskilt betydelsefull i det balkanska området, medan den blev mer betydelsefull i delar av Östersjöregionen.

Reformationen drabbade båda områdena, på *Balkan* var det främst i de nordliga habsburgska områden, i *Östersjöregionen* i stort sett hela området. Även om Polen-Litauen höll emot bättre mot reformationen gjorde den dock stora inbrytningar i detta område.

På *Balkan* tog dock motreformationen tillbaka det allra mesta av den förlorade makten, medan motreformationen hade mindre kraft i *Östersjöregionen*. Polen-Litauen blev dock återigen i huvudsak katolskt medan reformationen kvarstod i det nordiska och baltiska området (den norra delen) samt i de norra delarna av det tyska området. De religiösa gränserna är också i Östersjöområdet betydelsefulla kulturgränser.

Med den osmanska invasionen av *Balkan* kom också en ny religion in i området, islam. Islams inverkan visade sig bl.a. i en relativt omfattande islamisering av en tidigare kristen befolkning. Den långa tiden av uppdelning av det balkanska området mellan det osmanska och det habsburgska väldet har lett till en kulturell gräns mellan de nordliga områdena som präglats av en mer centraleuropeisk kultur och de sydliga områdena som präglats av den långa tiden under det osmanska väldet. I de delar av området som gränsar direkt till Medelhavet och Svarta havet kan man urskilja en tredje kulturzon, den mediterranska som inte direkt har att göra med den religiösa uppdelningen utan snarare med möjligheterna

till handel och kulturutbyte över havet. Islam hade däremot mindre omfattning i *Östersjöområdet*. Det är främst tatarerna som har bevarat islam.

Den tredje stora religionen i Europa, judendomen, var väl företrädd i båda områdena. På *Balkan* var inslaget av från Spanien flyktade sefardiska judar störst i de osmanska områdena, i *Östersjöregionen* var judarna efter förföljelser i väst mest företrädda i det polsk-litauiska området medan protestanter och ortodoxa var betydligt mer restriktiva gentemot dem. Trots det blev Östersjöregionen ett centrum för världens judendom. 8 av 10 invandrare till Israel kommer från detta område.

SPRÅK OCH FOLK

Som tidigare påpekats var Östersjöområdet tidigt bebott av finskugriska, slaviska och germanska folkgrupper. Balkans äldsta kända grupper är greker, traker, illyrier och kelter som alla talade indoeuropeiska språk. Den romerska expansionen gjorde att stora delar av området latiniserades och romaniserades. Många grupper passerade Balkan under folkvandningsperioden men den grupp som blivit kvar är slaverna som slaviserade stora delar av området. Av finskugriska folkslagen kom ungrarna att öva ett starkt inflytande i den norra delen av området och än i dag finns ungrare i Vojvodina, Kroatien och Slovenien samt Rumänien.

Grekerna och romarna hade tidigt skriftspråk medan man får gå till tidig medeltid för att finna andra skriftspråk. Slaverna på Balkan fick sitt första skriftspråk på 800-talet, fornkyrkoslaviskan. Detta språk skapades i Bysans för mission bland slaverna i Mähren och för detta ändamål skapades också ett särskilt alfabet, det glagolitiska. Efter det att de bysantinska missionärerna drivits bort från Mähren av tyska missionärer kom dock detta alfabet att användas i den katolska kyrkan i det adriatiska kustlandet under lång tid framöver. Det alfabet som emellertid fick störst spridning var det kyrilliska som bygger på det grekiska. Detta alfabet användes också i öst efter det att östslaverna kristnats från Bysans och ligger till grund för alla moderna kyrilliska alfabeterna.

De grupper som kristnades från Rom kom att använda det latinska alfabetet för sina första försök att skriftfästa sina språk. Bland germanerna var det dock runor som var de första skrifttecknen. Den gotiska Silverbibeln från 300-talet använder ett eget alfabet byggt framförallt på grekiska tecken. Det latinska alfabetet blir en följd av kristnandet från Rom. Kristnandet kom dock senare i Östersjöområdet än på Balkan. En följd av att alfabetiseringen i stort sett är en funktion av kristnandet är att texter på folkspråket närmast förbehölls vissa genrer t.ex. avtal, historieskrivning etc. som låg utanför den kristna intressesfären. Detta gällde såväl i östkyrkan där grekiska respektive (forn-)kyrkoslaviska var det förhärskande språket som i västkyrkan där latinet var det kyrkliga språket. Såväl latinet som kyrkoslaviskan kom också att användas utanför den kyrkliga sfären

och latinet var ju länge universitetsspråk. I Ungern var latinet också länge administrativt språk.

Med den osmanska invasionen kom nya språk och folk till Balkan. Turkiska, arabiska och persiska användes i litteraturen vid sidan av folkspråken. Delar av befolkningen islamiserades. I det bosnisk-hercegovinska området använde de islamiserade slaverna såväl en variant av det kyrilliska alfabetet, bosančica, och en adaptation av det arabiska alfabetet, arebica.

Judarna i Östersjöområdet talade normalt jiddisch som har vissa hebreiska och många slaviska inslag men i grunden är ett germanskt språk. De judar som flytt från Spanien till det osmanska imperiet talade en variant av spanska, ladino eller judespanska. I båda fallen användes det hebreiska alfabetet.

Egentligen är det först med förrenässans, renässans och reformation på 1400–1500-talen som folkspråken får sin första riktiga skriftfästning och olika bibelöversättningar har i de protestantiska områdena därvid spelat en viktig roll. Det gäller t.ex. för slovenskan som fick sitt nya testamente på 1500-talet, och för svenskan, högtyskan, finskan, danskan etc. I Polen blev t.ex. kampen mellan bibelöversättningar av olika konfessionell bakgrund viktiga för folkspråkets utveckling.

I östkyrkliga områden (och på Balkan var det främst dessa områden som hörde till det osmanska väldet) kommer denna utveckling först senare med inflytandet från upplysning, förromantik och romantik mot slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Det är först då som konstruktionen av de moderna folken/nationerna och deras språk börjar. Även om skriftspråken och folkgrupperna i många fall har en längre tradition och historia så är det med romantiken som sammankopplingen mellan folk-språk-stat blir något av en norm i den europeiska politiken.

Med den osmanska invasionen kom stora folkomflyttningar till stånd. Dels flydde framför allt slaver undan osmanerna, dels flyttade efter hand stora grupper från Centraleuropa in i de områden som det osmanska riket lämnade när dess nedgång började i slutet av 1600-talet. Det rör sig här om tyskar, ungrare, och slaver som tjecker, slovakar, rusiner. Osmanturkarnas tillbakaträngande ledde också till stora förflyttningar/migrationer av turkar och islamiserade slaver till egentliga Turkiet och detta är en utveckling som fortsatt under 1900-talet.

Andra världskriget förorsakade också stora förändringar. Judarnas antal reducerades mycket kraftigt i nazityska områden och i länder som var anslutna till Nazityskland. Detta gällde både på Balkan och i Östersjöregionen. Holocaust drabbade också romerna. Och tyskarnas förlust innebar att tyskarna drevs ut från många områden såväl i Östersjöregionen som på Balkan. Sovjetunionens återerövring av Ukraina och Vitryssland och annektering av Baltikum förde med sig stora deportationer. Och det sovjetiska väldet förde också med sig en ökad invandring av framför allt ryssar men också andra sovjetfolk till de ukrainska, vitryska och baltiska sovjetrepublikerna vilket innebar en språklig och kulturell förryskning av dessa republiker.

Även om utvecklingen skenbart lett till en situation där de allra flesta av staterna styrs eller domineras av ett folk med ett språk som t.ex. Sverige som styrs/domineras av svenskar och har svenska som officiellt språk eller som Slovenien styrs/domineras av slovener med slovenska som officiellt språk så gäller detta inte för alla länder. Finland är här ett undantag med både svenska och finska som officiella språk. Norge har också två officiella norska språk bokmål och nynorsk. I Bosnien-Hercegovina är bosniska, kroatiska och serbiska officiella språk. I entiteterna dvs. i Federationen och Republika Srpska dominerar dock bosniska och kroatiska respektive serbiska. I de allra flesta av staterna finns också erkända ”gamla” minoriteter enligt Europarådets ramkonvention och erkända minoritetsspråk enligt Europarådets språkstadga. Också i länder som inte skrivit under och ratificerat ramkonventionen och språkstadgan finns det ett implicit erkännande av minoriteter och deras språk. Grekland har exempelvis muslimska minoriteter som kan indelas i turkar och pomaker, dvs. bulgariska muslimer. Båda dessa minoriteter har undervisats i turkiska men på senare år har man publicerat en pomakisk grammatik med grekisk skrift. Också de ”nya” minoriteterna, även om de inte är erkända som minoriteter någonstans också vissa möjligheter att utöva sin kultur och att få viss undervisning i sina språk. Ett av problemen i de baltiska länderna är att de har gamla minoriteter t.ex. ryssar men att de under efterkrigstiden fått en stor inflyttning av sovjetryssar eller andra ryskspråkiga från Sovjet. Skall de räknas tillsammans eller skall de ses som olika grupper i minoritetslagstiftningen, dvs. platsar de som kommit under sovjetperioden i definitionen av nationella minoriteter enligt ramkonventionen. Slovenien har erkänt italienare och ungrare och delvis också romer som gamla minoriteter men haft problem med erkännandet av nya minoriteter från övriga Jugoslavien, serber, kroater, albaner, bosniaker etc. Tills vidare har man löst detta med visst stöd till kulturell verksamhet och också någon undervisning i språk.

De här problemen med ”gamla” och ”nya” minoriteter finns också i de nordiska länderna. Sverige har exempelvis erkänt finska, meänkieli (tonedalsfinska), jiddisch, romani chib och samiska som gamla minoritetsspråk. Men såväl romerna som samerna talar egentligen flera olika språk. I det romska fallet försöker man i någon utsträckning få till stånd ett standardiserat språk, i det samiska fallet understöds i viss utsträckning även de minsta språken som sydsamiska och lulesamiska. Romerna har funnits ganska länge i Sverige men det har också efter andra världskriget kommit in ”nya” romer. Och Sverige har också haft en betydande finsk arbetsinvandring efter andra världskriget. Om dessa ”nya” invandrare skall räknas tillsammans med de gamla har i viss mån varit en stridsfråga. Numera förefaller det dock som om de ”gamla” och ”nya” räknas som en grupp.

I Polen har många grupper och deras språk erkänts enligt ramkonventionen och språkstadgan. Men det finns fortfarande kvar grupper som strävar efter erkännande för sig och sina språk. Det bästa exemplet är schlesierna och schles-

iskan. I Ukraina har rusinerna och deras språk ännu inte erkänts trots att de är erkända i Polen, Slovakien, Ungern, Rumänien, Serbien och Kroatien.

I Tyskland har lågtyskan erkänts som ett regionalt språk medan övriga som t.ex. de båda sorbiska språken är erkända som minoritetsspråk. I Polen anses kasjubiskan vara ett regionalt språk medan övriga är erkända som minoritetsspråk.

AVSLUTANDE KOMMENTARER

Skillnaderna mellan de båda regionerna är naturligtvis stora men det finns också likheter. Den viktigaste likheten är att båda områdena tillhör Europas periferi. Detta gäller i Östersjöregionen framfört allt det nordiska och baltiska området och hela Balkan från folkvandringsperioden och särskilt efter den osmanska invasionen. Och i hög utsträckning gör de det fortfarande. En annan likhet är splittringen, att områdena genom tiderna nästan alltid varit splittrade kulturellt, politiskt, etniskt och språkligt. Den viktigaste kulturgränsen i Europa, den mellan öst- och västkristendom går genom dessa områden. Religiöst finns splittringen av västkyrkan i protestanter och katoliker företrädd i båda områden. En annan kulturell gräns som går genom båda områdena är den mellan central-europeisk kultur på kontinenten och nordisk kultur i Östersjöområdet och mellan centraleuropeisk kultur i norr och mer balkansk kultur i söder i Sydosteuropa. Århundraden av osmanskt välde har definitivt lämnat sina kulturella spår därstädes.

Den etniska och språkliga splittringen är i och för sig ett europeiskt kännetecken men den har blivit särskilt utmärkande för dessa perifera områden där olika stormakters och imperiers intressen korsats och där kulturella och politiska konflikter orsakat stora migrationer. Splittringen var också klar under tiden efter andra världskriget då järnridån i princip gick genom båda områdena. Splittringen på Balkan har ju inte blivit mindre under de senaste två decennierna med politiska och militära konflikter. Och det förefaller f.n. mindre möjligt att få området att fungera som en sydosteuropeisk region även om detta i och för sig hade varit det bästa för alla inblandade parter för att kunna hävda sig i den europeiska gemenskapen. Jugoslavien som i och för sig kunde ha fungerat som ett embryo för en sådan region finns inte längre och det kommer att ta lång tid att läka såren efter de svåra konvulsionerna under de senaste decennierna. Det finns helt enkelt inte tillräckligt av gemensamma erfarenheter av ett positivt slag. Dessutom är länder som Slovenien och Kroatien klart intresserade av att vända det balkanska och jugoslaviska arvet ryggen och i stället bli inlemmade i en mer centraleuropeisk kulturell, ekonomisk och politisk gemenskap.

I Östersjöområdet har det funnits och finns en önskan att se på området som en region och de geografiska och ekonomiska förutsättningarna för detta kan kanske sägas vara relativt goda. Historiskt spelade ju Hansan en stor roll och det svenska stormaktsväldet var ju ett slags Östersjövälde. Och Östersjön

har ju genom seklerna varit viktig för handeln mellan folken runtomkring. Och det har under de senaste två årtiondena tagits många initiativ med Östersjön och regionen som förenande faktor. I regionen har ett stort antal regionala organ vuxit fram, inte minst CBSS (Council of Baltic Sea States), Baltic 21 (Agenda 21 för regionen, världens första regionala Agenda 21), samt ett stort antal andra. Trots detta är de kulturella skillnaderna mellan de olika parterna fortfarande stora. Det finns ju också ekonomiskt stora skillnader. Och även om det finns ett intresse för skapandet av en Östersjöregion i de nordiska och baltiska staterna så är väl knappast den östersjöregionala tanken särskilt intressant för länderna söder om Östersjön. Polen och Tyskland förefaller vara måttligt intresserade i det östersjöregionala tänkandet. Snarare är det Centraleuropa där Tyskland ju definitivt är den starkaste staten och Europa som helhet som drar mera. Mot skapandet av en Östersjöregion i ordets egentliga bemärkelse talar också att det finns två stormakter i området, den ekonomiska stormakten Tyskland och Sovjetunionens arvtagare Ryssland. Stormakter tenderar att se till sina egna mer globala intressen. Gasledningen genom Östersjön är ett bra exempel på detta. Det förefaller också som om inträdet i EU, i eurozonen eller i NATO minskar intresset för regional samverkan. Slovenien är ett gott exempel på detta. I Finland förefaller intresset för det nordiska samarbetet ha svalnat något i samband med EU-inträdet och med eurons införande. Finland blev då mer inriktat på Europa. Finland gör dock en stor insats inom EU:s s.k. nordliga dimension. Eftersom det är endast genom regional samverkan och regionalt samarbete som de relativt små länderna i Östersjöområdet och Sydosteuropa kommer att kunna ha något större inflytande i den europeiska gemenskapen så är det viktigt att detta samarbete stärks och fördjupas. Utan sådant samarbete kommer de att fortsatt tillhöra Europas periferi.